

El. M. 1954

Fig. 1. Brøns. Ydre, set fra syd.

BRØNS KIRKE

HVIDING HERRED

Kirken skal være viet *S. Wilhadus*¹. Til belysning af kirkens forhold i ældre tid kan Knævnes, at Brøns forekommer i kong Valdemars jordebogs kongelevliste². Cathedra-
ticumafgiften udgjorde 8 sk. engelsk, og i procuratio betaltes på reformationstiden 4 sk.
engelsk³ (sml. p. 1025). I løbet af middelalderen knyttedes kirken til domkapitlet i Ribe,
1396 fik en kannik fra Ribe kaldet⁴, men først 1507 hedder det, at kirken er annekteret
arkidiakonatet⁵. Selv om kirken ved reformationen kom under kongen, bevaredes dog
den gamle forbindelse med domkapitlet; således forlenedes kirken sammen med arki-
diakonatet til kongens sekretær⁶, og endnu 1668 hørte patronatsretten under dette, skønt
det 1652 var blevet forenet med bispeembedet⁷. Kaldet indtog imidlertid ikke længere
nogen særstilling, men besattes umiddelbart af kongen gennem danske cancelli. Kirken
er nu selvejende. — Angående det nordre våbenhus' brug som skole, se p. 1222. Om skade

i forbindelse med svenskekrigene, se p. 1230.

Kirken ligger på en lav hævning i terrænet, tæt nord for Brøns å og midt i sognet. Den 1852 planerede og 1857 beplantede kirkegård har kløvestensdiger sat i jord eller cement, den nordre fra 1854, de andre fra 1855⁸. Fra samme tid stammer de nuværende indgange, køreport i nordvest, låger i nordøst, sydøst og vest, alle med fløje af træ eller støbejern mellem afbanede granitstolper med kugler⁹. Der har været murede portaler til alle verdenshjørner¹⁰; 1814¹¹ var

de anbragt nogenlunde midt i øst-, vest- og syddiget, mens den nordre, der også havde køreport, var forskudt stærkt mod vest; den lille låge i nordvest eksisterede også på dette tidspunkt og havde formentlig tilknytning til skolen i nordre våbenhus og degneboligen, som lå på kirkegården øst for denne indgang¹². To stetter (indgange) blev opført af nyt og de to andre repareret 1720¹³; 1776 siges de at være muret af hollandske klinker¹⁴.

†*Kirkeriste* med egetræsrammer omtales, i syd 1698⁹, i øst 1708¹³, i nord og øst 1742, og drejekors, i nord 1740⁹, i øst 1750¹³.

Fra en ældre †*kirke* (?) hidrører muligvis nogle over det nuværende skib genanvendte bjælkelagsrester (p. 1222).

Kirken består af romansk kor med apsis samt et lidt yngre, romansk skib og sengotisk tårn. To våbenhuse og et sakristi blev nedrevet i 1850'erne. Orienteringen er næsten solret.

Den usædvanlig store, romanske bygning, der vistnok er Danmarks længste landsbykirke fra romansk tid, er som nævnt opført i to tempi, først apsis og kor (o. 1200—25), senere skibet (o. 1250), men en vandret deling i sidstnævnte antyder dog, at de nedre dele af skibets mure kan være omtrent samtidige med korpartiet. Hele bygningen står på en attisk profileret, uensartet sokkel, der også er ført hen under triumfmurens vestside (p. 1132, fig. 14—19), og over denne har koret og skibets hjørner et skifte *granitkvadre*; materialet er i øvrigt, hvor oprindeligt murværk kan iagttages for de udstrakte skalmuringer, *rhinsk tuf*¹⁵ og *munkesten*. I skibets vestgavl¹⁶, som er synlig fra tårnet, er der overvejende benyttet tuf forneden, og tuf og tegl i vekslende skifter foroven; teglsteneene er meget uensartede i størrelse (25—30,5 × 10, 5—14,5 × 7,5—8,5 cm; 10 skifter tuf og tegl måler 85—89 cm). I teglstensskifterne er der ofte 3—4 løbere på rad, i gavlens inderside, hvor stenene er meget dårligt brændt, undertiden 5—6. Murkernen, der skimtes hist og her, består af håndstore og mindre marksten. På gavlens yderside ses rester af en oprindelig(?) fugning, glat, indtrykket i oversiden og den højre kant. Murhøjderne (over sokkel) på apsis, kor og skib er henholdsvis ca. 5,35, 6,50 og 6,65 m.

Apsiden, som har smalle endelisener mod koret, er ved lire halvsøjler delt i fem blændingsfelter, hvert afsluttet med en frise på tre rundbuer over forgnavede småkonsoller, som vistnok enten har trapezform eller rundstav i underkanten. Hver blænding har en lav, hul- eller skråkantet tufstensokkel, der i alt fald nu er smeltet sammen med halvsøjlernes ubestemmelige baser; også kapitælerne er uklare, men det er sandsynligt, at de har været trapezformede. Noget under halv højde er apsidens delt vandret af en omløbende rundstav (sml. Spandet p. 1184), der er forkrobbet omkring lisener og halvsøjler, og en tilsvarende rundstav findes lidt over blændingsafslutningerne. Apsidens tre store, rundbuede vinduer (de yderste tilmuret 1855, det midterste tidligere)

Fig. 2. Brøns. Apsistagværk (p. 1222).

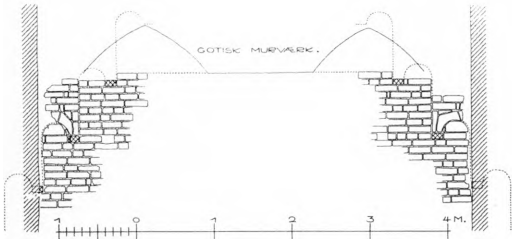

Fig. 3. Brøns. Skibets vestgavl. 1:100. Målt af Erik Hansen 1953 (p. 1220).

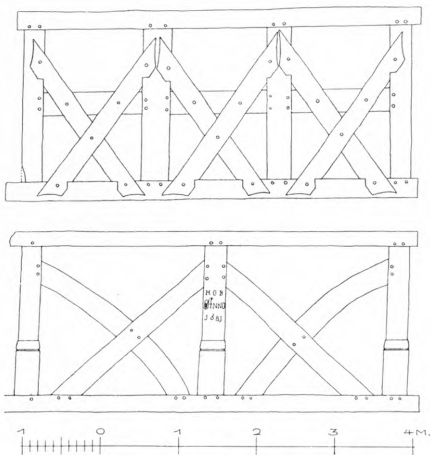

Fig. 4. Brøns. Klokkestol. 1:100. Målt af El. M. 1953 (p. 1238).

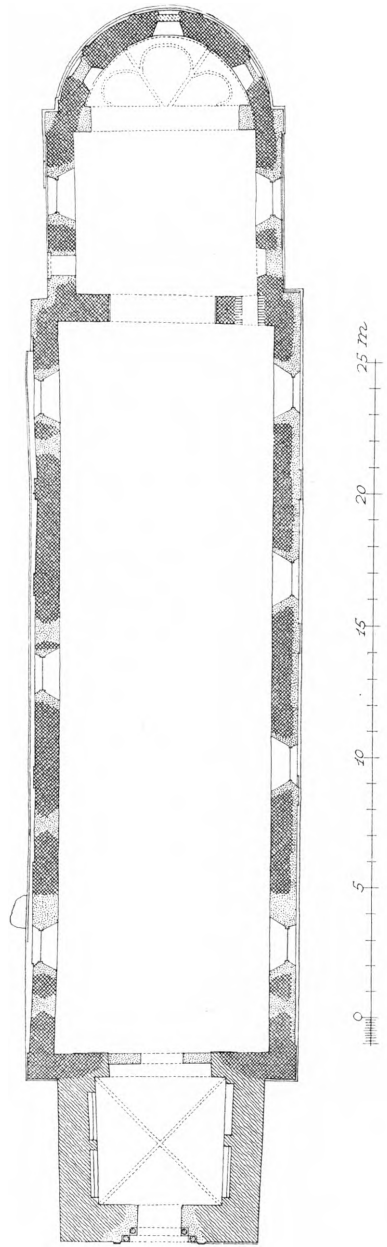

Fig. 5. Brøns. Plan. 1: 300. Øst opad. Målt af Erik Hansen 1953.

har i de udvendige karme småsøjler med enkle baser (vistnok to rundstave) og kapitæler (trapez? over halsring); udvendig er vindueshøjden 168 cm og afstanden fra sokkel til underkant 218 cm. — Korets nordmur har een stor blænding, indrammet af endelisener og en buefrise svarende til apsidsens; heri fandtes til 1854 (Helms) et oprindeligt vindue¹⁷; den ændrede sydmur har spor

efter en lignende udformning, og her findes desuden en præstedør, der nu kun kan ses fra det indre, hvor døren står med smige karme og højt fladbuestik.

Skibets nordmur har endelisener og en dermed bindig rudefrise¹⁸ (vistnok af tegl) under et savskifte af kantstillede sten; mellem endelisenerne, af hvilke den østre er ommuret og noget bredere end oprindelig, er façaden — over en lav, skrånket bisokkel — opdelt af tre smalle lisener og en bred dørlisén, som alle standser et stykke under rudefrisen¹⁹; at dømme efter de tre synlige, 1855 tilmurede vinduer (207 cm høje, hævet 330 cm over soklen), kunde det se ud, som om façaden tidligere har haft endnu to lisener, hvilket giver en regelmæssig inddeling i otte fag med vinduer (ialt fire) i hvert andet og dør i det næstvestligste. Skibets sydmur har sikkert svaret til den nordre, men den er stærkt skalmuret, og i forbindelse hermed synes liséninddelingen ændret²⁰; i det vestligste fag anes et tilmuret vindue svarende til nordsidens. — Indtil 1854 var begge kirkens døre i brug, men de blev ødelagt ved den følgende restaurering²¹; midt for norddøren ligger endnu en stor, uregelmæssig stenhelle; den og de følgende granitdetaljer: en sokkelkvader med afbrudt profil, en række krumhugne kvadre og et kapitæl (base?), i profil mindende om apsidens vinduesøjler, skal antagelig henføres til dørene ligesom måske tre af de baser (kapitæler), der er benyttet til den 1854 indhuggede vestportal²². Skibets vestre taggavl, hvis nedre del er bevaret, har spor efter en stigende rundbuefrise, som har indrammet gavlfeltet (fig. 3).

Indre. Apsidens vinduer har skåret op i det halvkuppelformede *†hvælv*, som tidligere dækkede rummet, og hvis vederlag var anbragt noget under den nuværende hvælvings (sml. p. 1221). Under det sydøstre vindue er der en lille, 29 cm høj niche med spærstik og helt indrammet af en fremspringende rundstav. Apsisbuen og taggavlen er ommuret 1855. Den brede, runde triumfbue, som måske blev delvis fornyet 1838¹³, har stærkt overpudsede kragbånd, der fremtræder som et kraftigt, retkantet led med kvartstav i undersiden. Skibets nordre langvæg har i højde med vinduernes underkant et vandret skel, et tilbagespring på 7—8 cm, og et tilsvarende spores noget lavere i syd; uden afbankning kan det ikke afgøres, om skellet betegner en standsning i bygearbejdet på skibet (sml. p. 1218) eller en senere ombygning af murens øvre del (sml. note 16). Kor og skib har bevaret middelalderlige loftsbjælker, der antagelig er oprindelige i begge bygningsafsnit.

Korets *tagrytter* er sekskantet med pyramidetag og i sin nuværende form fra 1651 (sml. ældre vindfløj), hvilket årstal sammen med initialerne KEBR og IVB er indskåret på undersiden af spirets forskallingsbrædder; den sekskantede del har tidligere stået som lanterne med kurvehanksbuede åbninger, men 1739 blev siderne beklædt¹³. Tagrytteren hviler på fire ældre stolper, der er samtidige med korets tagværk og således rester af en romansk *†tagrytter*.

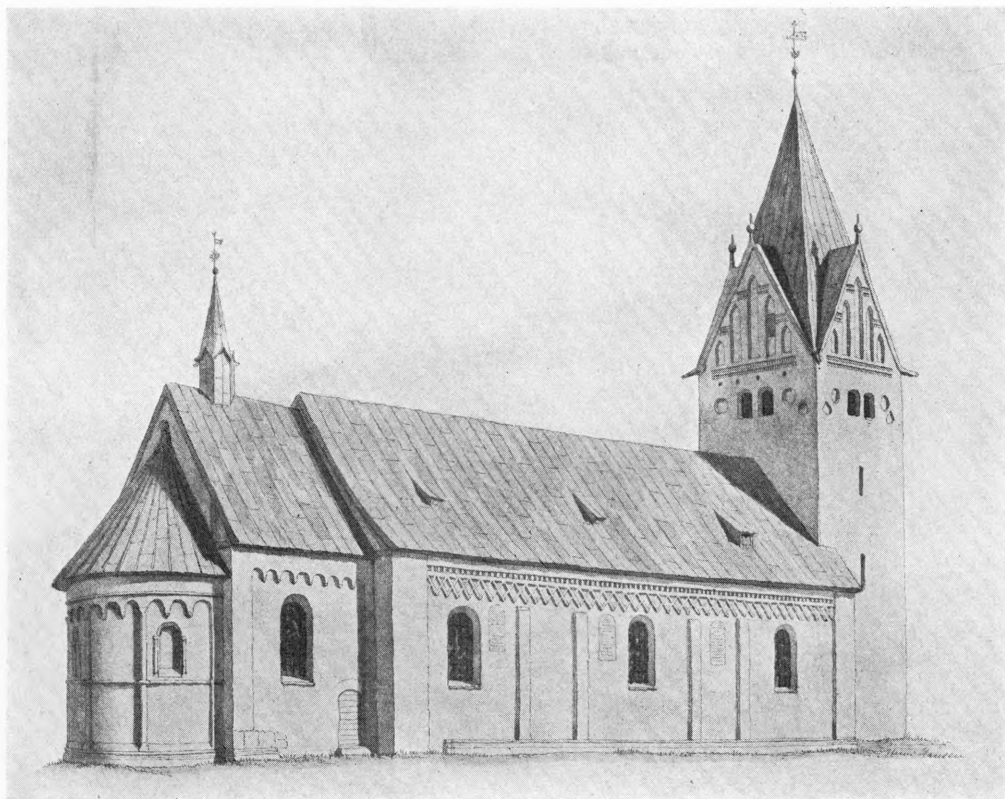

Fig. 6. Brøns. Ydre, set fra nordøst. Efter tuscheret tegning af Heinrich Hansen 1858.

Ændringer og tilføjelser. Apsiden dækkes nu af en trekappet, gotisk *ribbe-hvælving*, hvis fødselslinier markeres af et svagt fremspringende løberskifte; de vistnok helsten tykke kapper af tuf og tegl prydes på midten af et omtrent vandret løbende bånd, bestående af to fremhævede løberskifter adskilt af et savskifte, hvis tænder vekselvis er brede, retkantede og smalle, afrundede; ingen overribber, udmurede lommer.

Tårnet, sengotisk, af Tørninglen-type, opført af munkesten i munkeskifte og med rygfulge. Tårnrummet, der dækkes af en samtidig krydshvælving, har i nord og syd to fladbuede spareblændinger, mod skibet en rundbuet arkade (siden 1854 med indskudsmur) og i vest en portal fra 1854; inden rummet det nævnte år indrettedes til våbenhus, havde det i vest et stort vindue »med hvælvet bue over« og en tilmuret indgang, der indvendig stod som blænding²³. Nu som tidligere er den eneste adgang til tårnets overdel en fladbuet, lidt ændret døråbning, der fra skibets loft fører til tårnets 3. stokværk; såvel dette, som det lave 2. stokværk, har til hver af de frie sider en lysåbning med højt fladbuestik, udvendig ganske smal, indvendig bredere og med smige, »knæk-

kede« karme (sml. Skærbæk p. 1250). Tårnets østmur, der hviler på to spidse aflastningsbuer, spændt over de bevarede dele af skibets romanske gavl, har indvendig i det 4. stokværk, klokkestokværket, en fortykkelse, der støttes af fladbuer på konsoller af tegl eller kampesten; til hvert verdenshjørne er der to falsede, fladbuede glamhuller, som udvendig flankeres af skjold(?) og cirkelblændinger. Mens østgavlen viser den for Tørninglen-typen vanlige blændingsudsmykning, har den nordre en afvigende udformning med stigende spidsbuefrise på facetterede konsoller, et forhold, der sikkert må forklares ved, at der her (mod byen) fra første færd har siddet en urskive. De to andre gavles blændinger har, ligesom flere af tårnets åbninger, fået kurvehanksbuede afslutninger ved nogle af de mange reparationer og skalmuringer, der kendes fra regnskaberne; allerede 1612—13 omtales tårnet som forfaldent¹³; blandt de mange jernankre i vest og syd ses årstallene 1816 og 1810²⁴. Vandspyere og brandstænger er endnu af gotisk tilsnit.

Et *†sakristi*, der indtil 1853⁹ lå ud for koret og skibets nordøsthjørne²⁵, og som stod i forbindelse med koret gennem den bevarede, kurvehanksafdækkede dør, var ni alen bredt, seks alen langt, hvælvet og blytækt (rtk.).

Et *†nordre våbenhus*, »skriftet kaldet«²⁶, foran skibets dør, blev nedrevet 1854; det var opført af mursten og afbanede sten, med små kampesten i mørtelen²⁷, og sikkert middelalderligt; det var 1711 (rtk.) ti alen bredt, ni alen langt, forsynet med bjælkeloft og blytag og sommer som vinter benyttet til skole. I våbenhuset var der 1847 en skorsten, som brugtes til blystøbning²³.

†Søndre våbenhus. I begyndelsen af 1700'erne havde man planer om at opføre et våbenhus i syd²⁸, og byggeriet var muligvis gennemført 1733¹³. Bygningen er ikke omtalt senere i regnskaberne, men Helms²¹ skriver, at da han i 1854 besøgte kirken, var begge skibets døre i brug, hver med sit våbenhus foran.

Tagværkerne, af eg, synes overalt samtidige med de enkelte bygningsafsnit, og der kan påvises et klart skel østligt i skibet, hvis to første spærfag, der er forskellige fra resten af skibets (fig. 7), må være samtidige med korets. Apsidens (fig. 2), der bedst kan sammenlignes med halvdelen af et opslået paraplystativ (kongen er ført op som brand), er lidt omdannet i forbindelse med den gotiske hvælvings opførelse. Tømmeret over apsidens søndre halvdel er nummereret med runer, og på den østligste stiver læses, ligeledes med runer, tømmerens navn: , Di drik efter et bomærke²⁹. Resten af tagværkerne, det velbevarede tårnspir af vanlig konstruktion indbefattet, har romertalsnumre med øksehug eller trekantstik. Mellem 5. 6. spærfag fra skibets vestende er der lem i loftet og spor efter en vinde³⁰.

Mellem skibets bjælker, over murenes indersider og bindig med disse, er der indskudt ældre tømmer, der dels stammer fra svære, i tværsnit femsidede murremme, dels fra bindbjælker i en spærfagstype svarende til Roager p. 1171, fig.4c.

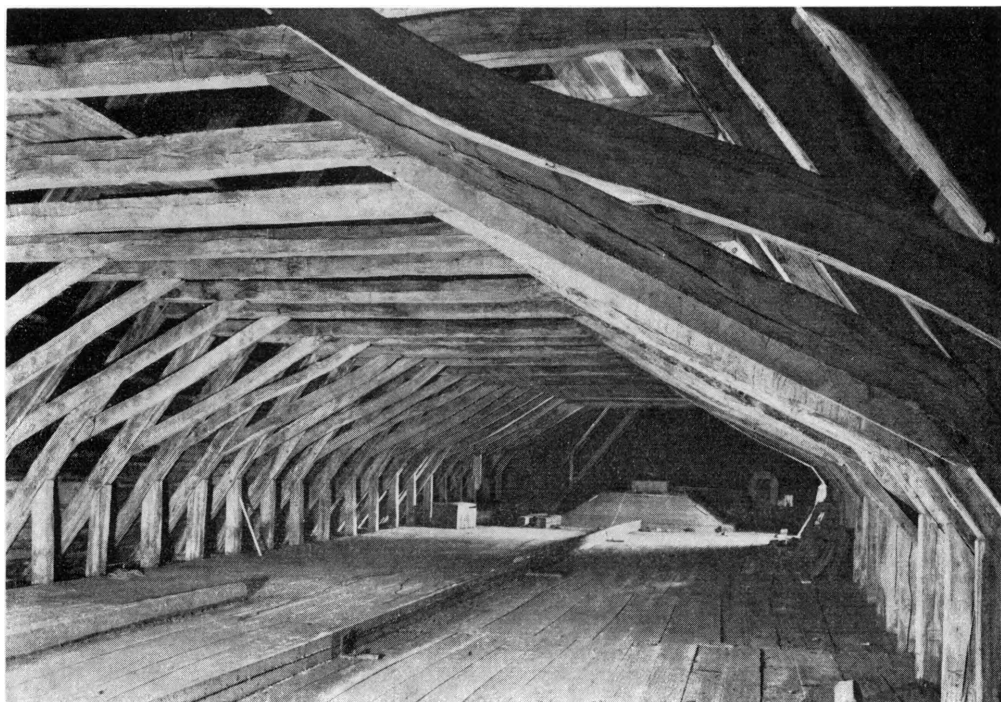

Fig. 7. Brønshøj. Skibets tagværk, set mod vest (p. 1222).

E. M. 1953

Kirken står hvidkalket, med blytag og præget af forrige århundredes restaureringer⁸, der indledtes 1851 med de nuværende sydvinduer og afsluttedes 1856—

1857 med gipsning af lofter i kor—skib. Disse gipslofter er senere fjernet og malerierne på de gamle bjælker restaureret (sml. ndf.). På korets sydøsthjørne er der et jernanker med 1832³¹, men først 1855 blev apsisbuen og taggavlen helt ommuret, og en mur med to døråbninger, som tidligere (i gotisk tid?) var indføjet under buen²³, blev fjernet⁹. Tårnet har gulv af ølandsfliser, stolestaderne af skurede fyrrebrædder, resten af gule og grå lerfliser i sand.

Vindfløje. 1) På tårnspiret, med årstallet 1631: stang med kugle, nitakket krone under fløjen, på hvis overside står: Brønshøj; af kobber, flere gange forgyldt³². 2) På tagrytteren, med årstallet 1846⁹; har afløst en ældre fra 1651 (præsteindb. 1754, sml. tagrytter p. 1220).

Solur 1699, af kalksten, genopsat på tårnets sydmur 1945; tidligere på loftet.

Glasmaleri 1931, i skibets østre nordvindue, forestillende Jesus og de små børn, udført af Johan Thomas Skovgaard (sign. JTS)³³ efter skitse af Joachim Skovgaard. — Indtil 1855 var der »colørerede« vinduer i apsisen²³.

Loftsmalerier. Jørgen Rasmussen, snedker³⁴ af Haderslev, omlagde 1694 kirkens loft overalt, bl. a. med 15 tylvter svenske deller. 1708 bevilgedes penge til loftets maling⁹; året efter var arbejdet ikke færdigt¹³, og da loftet 1711 kun omtales som lagt med fjæl og uden panel (rtk.), er det sandsynligt, at bema-

lingen først udførtes 1736 af »Maleren Dorschæus fra Åbenrå selvferde« eller 1743 af Johan Henrik Brockmann, Åbenrå⁹; 1754 var arbejdet færdigt (præsteindb.). Bjælkerne har hvid bund, hvorpå store, sortkonturerede akantus, og røde kanter, ganske svarende til lofterne i Højrup (p. 1197), Arrild (p. 1268) og Burkal (Slogs hrd.). Ved restaureringen 1907 malede Aug. Wilckens loftets brædder efter skøn (hvid bund, sorttegnede bølgeranker, røde blomster), fordi mønstret ikke var til at skelne³⁵; Helms siger 1854, at loftet svarede omtrent til Arrilds²¹.

KALKMALERIER

I kirken blev der 1900³⁶ afdækket kalkmalerier, hvoraf en del på skibets nordvæg bevarede og 1907 restaureredes og til dels nymalede af Aug. Wilckens. Resten overhvidtedes. De bevarede genrestaureredes 1931 af Egmont Lind.

De geometriske motiver og masker på apsidens konstruktive led er nymalinger af Wilckens på gammelt grundlag. På apsidens hvælv var der en dommedagsfremstilling, af Haupt dateret til o. 1520. Fra samme tid fandtes også malerispor i skibet, men ellers optoges dettes vægge af en udsmykning fra o. 1550³⁷; sydvæggens malerier, der var stærkt ødelagt af de senere vinduer, forestillede de 12 apostle og skrifttavler af »sædvanligt indhold«³⁸. Under alle fremstillinger løb et malet ungrenæssance-panel, der også fandtes på korets vægge. Det nymalede af Wilckens på skibets nordvæg og fjernedes atter 1931.

Nordvæggens billeder, der er en ejendommelig blanding af katolske og protestantiske motiver, forestiller fra vest: Christophorus med Jesusbarnet, Kristus i »persekarret«, S. Jørgen og dragen, »bullen« og himmelborgen samt østligst en helgeninde og under de tre sidste motiver en passionsfrise. Såvel de store malerier over passionsfrisen samt denne har sikkert fortsat østover.

1) Christophorus, kæmpebillede, indfattet i tynd stregramme sammen med

2) en mærkelig scene, der egentlig er en blanding af Kristi segnen under korset og »persekarret«. Fra kisten, hvori Kristus segner, går der to høje tappe op i huller i de lodrette korsarme, således at korset giver indtryk af at være en perse. Over scenen, der virker mærkeligt indskudt — Kristoffer så at sige vader ind i den — holder to svævende engle en baldakin; øst for denne en bølgeranke; tomt skriftbånd over Kristus. Begge scener i høj grad nymalet af Wilckens³⁹.

3) S. Jørgen og dragen; mens dragen er nymalet³⁹, bærer både hesten og helgenens tidstypiske dragt med baret og oksemulesko troværdighedens præg; også prinsessen synes lidet overmalet.

4—5) »Bullen« og »himmelborgen« er beskrevet nedenfor. 6) En stående, kronet helgeninde med kurv (?) (Dorothea) øst for himmelborgen antyder, at en større helhed er forsvundet her.

7) Passionsfrisen, i fladbuearkader med varierede søjler, snart gotiske, snart

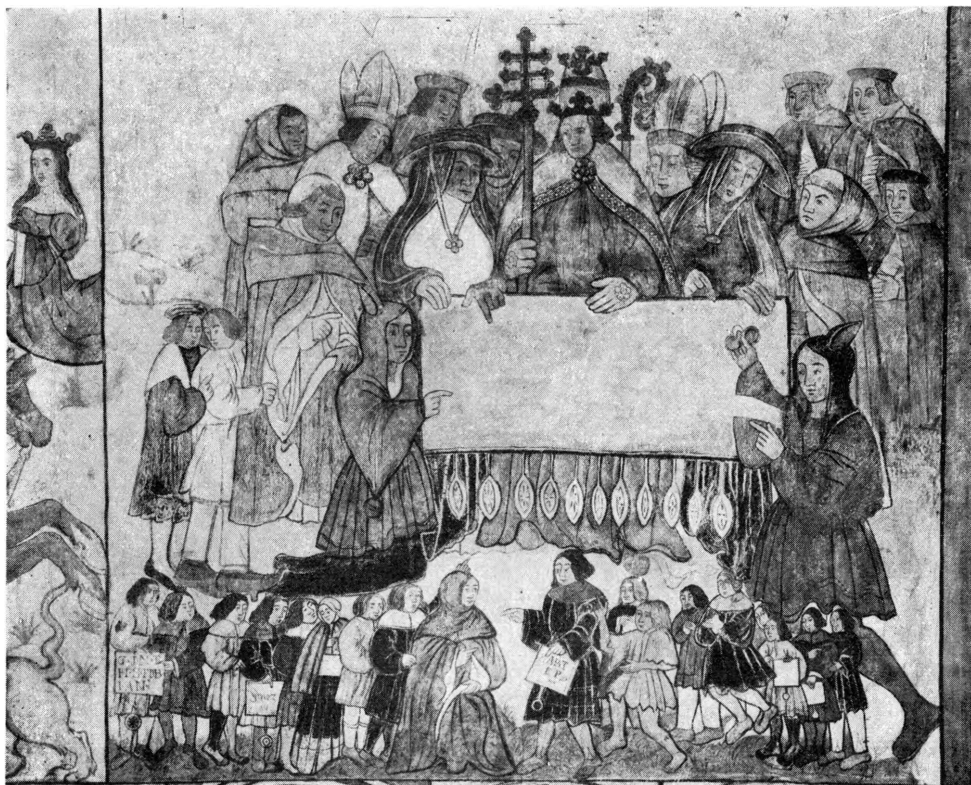
Egmont Lind 1931

Fig. 8. Brøns. Kalkmalerier på skibets nordvæg.

Del af passionsfrisen (p. 1224 f.).

renæssance, indeholder nu kun følgende med påmalede romertal betegnede scener: I. Gethsemane, bønner, II. Gethsemane, Judaskysset, III. Kristus for Annas (med bispehue og stor bog), IV. Kristus for Kaifas (med bispehue over »baret«, sønderrivende sin kjortel), — herefter har fulgt tre af et vindue ødelagte felter —, V. Hudstrygningen (fig. 8), VI. Tornekroningen (fig. 8), VII. »Ecce homo«, VIII. Kristus for Pilatus (med bredskygget »jægerhat«), IX. Korsbæringen, X. Veronica (Kristus med oprejst kors), XI. Golgatha, korsrejsningen, XII. Golgatha, Kristus på korset mellem røverne. Kun scenerne V—IX er gamle, de øvrige er enten nymalede af Wilckens (I, II, X) eller næsten nymalede³⁹. 1931 fjernedes Wilckens' stærkt skallende nymaling i det med XIII mærkede felt, opstandelsen.

De to mest betydningsfulde motiver »bullen« og »himmelborgen« (fig. 9—10), af hvilke store dele hidrører fra Wilckens' nymaling, må ses i sammenhæng med den strøm af illustrerede propagandaskrifter, der først og fremmest i Tyskland og Nederlandene udgik både fra katolsk og protestantisk side i årene før og efter reformationen. Begge skal ligesom sakramenterne på alterbordsforsiden i Torslunde kirke (DK. Kbh. amt p. 520) o.a. ses som indlæg i den standende strid, og til grund for dem ligger sikkert nu forsvundne(?) træsnit-løsblade⁴⁰. Skønt hele østlige halvdel af himmelborgen er nymalet og forkeret rekonstrueret 1907, skønt indskrifterne dels er nye, dels galt opmalede, og skønt menneskeskærene øst for borgen er ødelagt af et epitaf, er det dog muligt ved hjælp af fotografier fra før 1907, at fastslå billedet som et lutheransk propagandaindlæg, et modstykke til det katolske: Troens borg forsvares af paver og kardinaler; dets grund-

Egmont Lind 1931

Fig. 9. Brøns. Kalkmaleri på skibets nordvæg. »Bullen« (p. 1225).

lag er hovedsagelig kapitel 10 af Johannes' evangelium og kapitel 23 hos Matthæus. Maleriet forestiller himmelborgen, på hvis øvre murværk en indskrift på latin (fra Johannes' evangelium 10, 11) forkynder, at den gode hyrde ofrer livet for sine får. Borgen er altså den himmelske fårefold, hvad der understreges af, at Kristus selv står i indgangen; i samme kapitel siger han: »Jeg er fårenes dør«, og kapitlet indledes med: »... den, som ikke går ind i fårefolden gennem døren, men stiger andetsteds over, han er en tyv og en røver«. Hermed sigtes til den fra begge sider fremtrængende mængde, fra venstre to lærde og en bisp, der ved hjælp af stiger søger at tiltvinge sig adgang, endvidere en pave, en kardinal, en konge og landsknægte, fra højre særdeles velnærede nonner, af hvilke den forreste synes at stå på en stige. Foran kongens hest siger et skriftbånd: »Christe, ape(ri) nob(is)« (»Kristus, åbn for os«), mens båndet bag Kristus svarer: »a.... vos discedite a me etc. Luc. 13, 27« (»fjern jer, gå bort fra mig alle I uro-stiftere«). Skrifttavlen under Kristi højre hånd gengiver citat fra Matthæus 23, et kapitel der indeholder Kristi fordømmelse af de skriftkloge og farisæerne: hyklere, som tillukker himmeriges rige for menneskene; »thi I gå ikke derind, og dem, som ville gå ind, tillade I det ikke«; kapitlet slutter med at forkynde

Fig. 10. Brønshøj. Kalkmaleri på skibets nordvæg. »Himmelborgen«
(p. 1225).

Egmont Lind 1931

straffen over dem (de falske lærere, katolikkerne) og Jerusalem (d. e. Rom). Den lille Kristusfigur til højre er Wilckens' konstruktion tillige med skrifttavlen og dens indhold⁴¹, der fejlagtigt stiller skarerne på hver side af borgen op som de rige og mægtige contra de fattige og små.

Mens billedet af himmelborgen lod sig tyde ved hjælp af de ledsagende indskrifter, er forholdet anderledes ved det andet store propagandabillede, hvor enhver oplysende indskrift er forsvundet. Det følger imidlertid af det ovenfor behandlede maleris indhold, at også dette er et lutheransk indlæg imod pavedømmet, hvor hovedsatiren sikkert har drejet sig om det senkatolske regimes ryggeløse udstedelse af breve og buller. Man ser en pave mellem to kardinaler bag ved et vældigt brev med 11 segl; bag de tre flokker sig repræsentanter for den katolske gejstlighed, prælater, munke og lærde. To verdslige personer i mindre format klynger sig til en munk. Brevets mod det katolske regime rettede satire fremgår af de to narrefigurer, der peger på indholdet. — Under dette hovedbillede, men i tilknytning hertil, er i ganske lille format malet to rækker mennesker, verdslige, anført af en lidt større person, til venstre en munk, til højre en »protestant« (i verdslig dragt), de to sidste ivrigt diskuterende, støttet

af deres bagmand; mens de øvrige personer i den katolske række forholder sig roligt, er der endnu en protestant, der hopper og gestikulerer. Tre katolikker (den ene en dame), to af protestanterne og deres leder holder et brev (med eet segl). Det ene katolske brev indeholder følgende initialer: G. I. M. T / H. S. FDB / I A N, det andet, med gotisk skrift, opmalet som »Smer«(?), det tredje tomt. Af de protestantiske »breve« kan kun lederens læses: »BABT / EP«, de andre er tomme eller ulæselige, og man har næppe sikkerhed for, at de ovenfor gengivne indskrifter er rigtigt opmalede. — Farverne er blågrønt, gulbrunt og gråt samt rødligt eller rødbrunt. Alle figurer har sort eller grå kontur.— På tårnummets sydvæg skal der skjule sig malerier af Luther og Melanchton⁴².

Korbuens udmaling og de to engle over den på triumfvæggen skyldes Wilckens.

INVENTAR

To gange i 1700'rne har kirken ofret store summer på restaurering af inventaret. 1736 kom maleren Dorschæus fra Åbenrå selv fjerde og arbejdede i kirken i fem uger. 1743 blev Johan Henrik Brochmann hentet i Åbenrå; han var der selvanden i en måned⁹, og ved denne eller under Dorschæus har loftet fået sin staffing. Under sidste restaurering 1945 ff. ved P. Kr. Andersen er inventaret blevet hovedstandsatsat, ældre farver fremkaldt, noget nymalet. Stolestadernes gavle står endnu urestaurerede, men med de oprindelige, helt pastelagtige farver fremkaldt.

Alterbordet er muret og siden sidste restaurering klædt med glat fyrrepanel. 1854 nævnes, at alteret (i forbindelse med ommuringen af apsisbuen) er flyttet frem i koret²³, men 1855 rykkedes det tilbage på sin oprindelige plads⁹ og opmuredes omkring det oversavede monstranshus (p. 1231), der anbragtes på hovedet med lågen mod øst.

†*Alterklæder*. Ifølge præsteindb. 1754 fandtes et rødt fløjls alterklæde med årstallet 1662 og navnene Hans Outzen og Dorthe Jes Datter⁴³. Regnskaberne for 1698 og 1744 omtaler køb af lærred, damask »drill« og kniplinger⁹. Ved alterets nedbrydning 1947 fandtes det dækket af ikke mindre end tre røde alterklæder, det ældste med »H. Rador 1857«⁴⁴ i bladkrans (indberetn.).

Altartavle (sml. fig. 11), senrenæssance, svarende til Gram (Haderslev amt p. 796) og Skærbæk (p. 1252), den sidste ifølge kontrakt gjort før 1631 af Jens Olufsen, Varde. De tre tavler er opbygget efter samme skema, med firsejlet storstykke, kvadratisk topstykke, topgavl med relief og selvstændige topstykker over sidefelterne, men har i øvrigt mange afvigelser i detaljen; inden for værkstedets produktion knyttes de sammen af sidefelternes rundbuede arkader. I tavlen sidder atter (siden 1945) de oprindelige malerier, nadver, dåb, Golgatha og opstandelsen, til dels efter samme forlæg som Skærbæk og restaureret med disse

S. A. Claudi-Hansen o. 1910

Fig. 11. Brøns. Indre, set mod øst.

som forbillede. De blev 1855 sat på loftet (hvor bl.a. et brædt af topfeltets bagklædning forsvandt) og erstattet af fire malerier på lærred, udført af »sognefogedens søn fra Fardrup«, Andreas Hansen, der havde gået på akademiet og rejst i Schweiz og Italien, og indsat i tavlen 1855—56, samtidig med Hansens restaurering af denne²³. De fire billeder, med samme motiver som de oprindelige (nadveren efter Rubens), er nu ophængt på korets nordvæg. — 1947 hovedrestaureredes tavlen, og en broget, noget splittet staffering fremkaldtes under et par yngre lag (egetræsmaling, perlegråt). De gyldne frakturindskrifter fra

1855, der gentager ældre bibelord, bibeholdtes.

†*Altartavle*. 1654 forhørte bispem sig, i anledning af at Helvig Arenfeld til Estrup havde begæret den gamle altartavle⁴⁵. Her sigtes formentlig til den gotiske fløjtavle, hvis apostelfigurer 1857²³ opstilledes foran vestpulpiturets brystværn⁴⁶. De 12 apostle, fra tiden o. 1500, ca. 40 cm høje, flere med vældige skæg (jfr. fig. 13), har for største delen mistet deres attributter. Kun Paulus har sværdet, Andreas sit kors, Johannes kalken, Judas Thaddæus køllen (fig. 13 d), Matthias et øksehoved, mens Jakob den ældre er kendelig på sin korte kjortel og den opkrammede hat. En skægløs apostel har både kalk (i højre) og et stort sværdhefte (i venstre); figuren forestiller sikkert Matthæus, som billedskæreren

Fig. 12—13 a—d. Brøns. 12. Bispefigur fra $\dagger$ sidealtertavle (p. 1230).
13. Apostelfigurer fra $\dagger$ hovedaltertavle (p. 1229 f.).

V. M. 1953

fejlagtigt har udstyret med en kalk (fig. 13 a). I den hule bagside er figurerne forsynet med tre nummereringer, 1) den oprindelige (sortmalede minuskler), 2) rødmalede arabertal og 3) romertal, med stemmejern, de sidste fra 1953, kun delvis samstemmende. At dømme efter den ældste nummerering har den første opstilling været uortodoks⁴⁷. Figurerne står nu med en under en hvidmaling fremdraget, broget barokstaffering; men der er talrige oprindelige farverester; således har Jakob den ældre haft gylden, rødtonet kappe (nu laksefarvet), vistnok rød underkjortel (nu grå) og sorte sko.

**Maria med barnet* fra $\dagger$ sidealter, o. 1275, franskpræget, blid og yndefuld, med hovedlin under kronen⁴⁸, der har mistet sine takker. Af Fritz Fuglsang henført til mesteren for Kosel krucifiksgruppe⁴⁹. 1901⁵⁰ kom gruppen til Flensborg bymuseum og derfra 1922 til Nationalmuseet (D 10301).

Fra en $\dagger$ sidealtertavle, fra 1400'ernes begyndelse, stammer en ca. 65 cm høj *bispefigur*, (fig. 12), der nøje, også ved sit ganske flade relief, svarer til en bisp i det lille, gotiske alterskab i Hyrup (Landkreis Flensburg); nymalet 1953 i frit valgte farver.

Altersølv. Kalk fra o. 1675—1700, men med gotisk foldeværksknop og sekskantede skaffled med graveret stavværk samt en lille, fastnittede krucifiksgruppe fra en ældre kalk; foden er rund, med skrå standkant, bægeret stort. Under foden mestermærke, sammenskrevet IA i oval for Johan Andersen, Ribe (Bøje 2470), desuden indridset: 54½ Lod. 19,5 cm høj. 1643 repareredes $\dagger$ kalken, der blev »brækket« i fejdetiden⁵¹. *Disk* med graveret cirkelkors og indprikket ranke langs randen som Rejsby (p. 1160). *Oblatæske* 1706, trind, 8 cm i tv., med svagt hvælvet låg, hvori medalje for reformationens 200 års jubilæum 31.

okt. 1717. Om medaljen graveret kursiv: »Given Til Brøns Kirck Af Prausten Peder Ægidii Dahler 1735«. To ens stempler, HB 1706, for Henrich Bötticher, Ribe (Bøje p. 357).

Vinkande 1920. Den tidligere vinkande af københavnsk porcelæn tjener nu som dåbskande.

Sygekalk, o. 1700, af type som Roager (p. 1176), dog med indknebet hals over låget til den kugleformede vinflaske. På fodpladen to ens stempler, et fraktur-W. 13 cm høj. *Disk* med graveret cirkelkors og Ihs.

Alterstager. 1) Gotiske, sikkert ret tidlige, svarende til Hammelev (Haderslev amt p. 623); 33 cm høje. 2) Barok, af den i landsdelen meget almindelige type som Stepping fra 1733 (Haderslev amt p. 341 fig. 9); 39 cm høje. 3) Fire *trælysestager* til alteret forfærdigedes 1745 af Niels snedker i Skærbæk¹³; de to er endnu bevaret, 18,5 cm høje, med tre kugleagtige skaftled.

Bogpult 1734, med udsavede skønskriftsbogstaver: IESVS i ramme og kronet af akantusslyng. Forgylde versaler på forsiden: »Her Peder Ægidi Daler. Ao. 1734«. Bogstaverne er grønne med røde kanter, slyngværket forgylt. På alteret.

†*Messehagel*, skænket 1662 af sal. Hans Outzen og Dorthe Jes Datter⁴³ (præsteindb. 1754).

Monstranshus, o. 1300, skab og søjle bevaret, men splittet og defekt. I sin helhed har huset bestået af et skab, i eet med et søjleagtigt fodstykke, samt et nu forsvundet spir; på hver af skabets flanksider har der været en malet figur. Som nævnt var det 1855 murede alterbord opført omkring det afsavede skab⁵², mens søjlen nu er i Nationalmuseet⁵³; fra 1901—22 var den i Flensborg museum⁵⁰. En kopi af den tilstilledes kirken 1957.

Selve *søjlen (fig. 14), hvis 17 cm lange undertap viser, at den har hvilet i et fodstykke, har kapitæl med »bolleblomster«, der henfører stykket til unggotisk tid, senest o. 1300. Højde 145,5 cm. Skabet, 98,5 cm højt, firkantet, 42 × 46,5 cm, er hugget i samme egeblok som foden. Retvinklet, vistnok nyere dør med indfældede jernbånd; indenfor en jerngitterdør med lodret gennemstukne stænger. Sekundært låsetøj. Det indre er tøndehvælvet. Et stort og to mindre dyvelhuller har tjent til fastgørelse af spiret. Udvendig på skabets sider ses i brunrødt-violet farve på kridtgrund rester af to malede figurer med glorie, den til heraldisk højre med bisp ehue, men i øvrigt uden detaljer. Midt på skabets bagside synes der at have været malet et skråtstillet skjold, hvis felt har været grønt, men hvis mærke ikke længere kan bestemmes. I øvrigt ses på skab og fod røde flader med grønne kanter og affasninger, mønstrede med stiliserede blom-

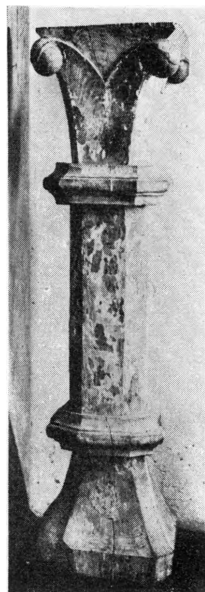

Fig. 14. Brøns.
*Søjle til monstranshus (p. 1231).

ster, hvide på grønt, grønne på rødt. Det indre af skabet er lyseblåt med påklistede stjerner af guldpapir. Ved alteret.

Læsepult, o. 1600 (?), af eg, 131 cm høj, med snoet skaft; bogpulten yngre, af fyr. I apsiden.

Alterskranke, 1850'erne, formentlig samtidig med alterets omdannelse, med støbejernsbalustre formede som træer. Det afløste et »tralværk« fra 1701, gjort af Hans Nielsen snedker, malet det følgende år af Jens Nielsen⁹.

*Døbefont*⁵⁴ (fig. 15), romansk, af granit, ifølge Haupt »ganz überarbeitet« 1858. Kummen har mellem fire fremspringende mandshoveder en frise af 1) tre felter med pentakvart, kompliceret roset, firblad med runde skiver mellem bladene.

2) to felter, i det ene liggende lilje, i det andet tre forskelligt udformede firblade,

3) bølgeranke og 4) tre kryds med varieret bladværk. Herunder krydsende buefrise (som Abild o.a.). Foden har hjørnehoveder og relief på hver side: 1) affronterede løver, 2) affronterede fugle, 3) vildsvin og 4) tandhjul med korseger, flankeret af to småliljer. Ifølge indberetn. o. 1910 var kummens bueslag malet grønne og røde på blå bund. Før 1907 midt i koret, nu i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad af glathamret messing, anskaffet 1717 for 16 mk.¹³, 83 cm i tv. I bunden, ud til siden, er der en oval, konkav fordybning, 3,5 cm dyb, 22 × 14 cm, hvori der nu står en riflet fajanceskål til dåbsvandet. *Dåbskande* (tidligere vinkande), o. 1850, af københavnsk porcelæn, sort med forgyldt kors.

Fontehimmel, med malet årstal 1651, svarende til Rejsby (p. 1160); i dåbs-scenen er Kristusfiguren forsvundet. Sekundær staffering (1857) med oprindelig indskrift (»Huo som Troer« etc., Marc. 16,16) og årstal. Ophængt i snoet smedejernsstang, der tidligere stod i forbindelse med et hejseværk på loftet.

Fontelukkelse(?). Dels som østpanel for sydstolene, dels om vægpanel på triumfurens vestside mod nord står fire tilfældigt sammenstillede panelstykker med gennembrudte rankefelter foroven under gesimslisten, de to også med tulipanblomster; disse sidste har muligvis hørt til en fontelukkelse (sml. Tønder kirke p. 967) tillige med de påsatte topstykker (sml. fig. 15): kronet oval med reliefskårne spejlmonogrammer: C 6 og M L, holdt af engle og alt omgivet af udsavet akantusværk. De to andre panelstykker med simpel bølgeranke kan have hørt til stoleværket. Lyst egemalet; men topstykkernes gamle staffering fremkaldt: blå og gulbrune akantusranker med hvidt, monogrammer og kroner gyldne på rød bund.

Vievandskar(?). En flad, ca. 35 cm høj, udhulet granitkumme, ca. 105 cm i tv., udhulingen 75 cm i tv., groft tildannet på ydersiden, med en lige kant, hvor den har stødt til væggen, er måske kirkens gamle vievandskar. I den tidligere præstegårds have, men påtænkes flyttet op på kirkegården.

Korbuekrucifiksyruppe (fig. 16), sengotisk, henimod 1500, skåret efter et Egvad-gruppen (Åbenrå amt) nærtstående forlæg. Kristusfiguren, 175 cm høj,

har halvtåbne øjne; både på arme og ben er årer og sener stærkt fremspringende.

Det foldede lændeklæde har sikkert mistet en flig på figurens venstre side. Sidefigurerne, 155 og 161 cm høje, står i sørgende attituder: for Johannes' vedkommende har billedskæreren genoptaget den klassiske stilling med hånd under kind. Sidefigurerne restaureredes 1908 under Flensborg bymuseum⁵⁵. Nyere kors. På loftet ligger rester af det oprindelige kors, hvis hulkantprofilerede arme har været afsluttet af cirkelskiver og besat med korsblomster (sml. ndf.). Spor af røde kanter på sort bund. Sekundær, opfrisket staffering. Ifølge Haupt var »die schöne Bemalung« til dels bevaret. På nyere bjælke

foran korbuen. På bagsiden af bjælken — hvor Helms 1854²¹ så apostelfigurene fra *†*altertavlen opstillet — er fastgjort korsblomster fra det oprindelige kors.

Prædikestol (fig. 18) i renæssance, med tilknytning til Ribe-stil; reliefskåret årstal 1605, på otte fag, af hvilke de fire midterste springer frem som en polygonformet karnap; de hertil stødende fag står ikke, som ved Tønder-typen, vinkelret på endefelterne, men skråt. Lidt stive relieffer af bebudelsen, besøgeisen, hyrdernes tilbedelse, omskærelsen, kongernes tilbedelse, dåben, Golgatha (med Maria og Johannes) og opstandelsen; de sidste tre relieffer fylder hele feltet. I frisefelterne og de ret høje postamentfelter er der skrift med slanke reliefversaler, i frisen: »Prædica sermonem / insta tempestive / intempestive / argue obiurga / exhortare cum / omni lenitate / et doctrina 1605«, oversat i lydhimmelens malede indskrift. I postamentfelterne: »O quam speciosi sunt / super montes pedes« etc. Esaïæ LII. Under de beslagværksprydede postamentfremspring er der englehoveder og herimellem liljenedhæng. Syvsidet underbaldakin med flade bøjler og bærestolpe med affasede hjørner. Opgang gennem triumfmuren med nyere trappe. Samtidig himmel af plan som stolen, men med spids karnap og gennemløbende frisefelt. Liljenedhæng som stolen, høje, gennembrudte topstykker med cirkler omsluttende ungrenæssanceagtige mands- og kvindebuster; loftet er delt af profillister⁵⁶. 1746 gjorde Peder snedker en bogstol⁹. — Ved istandsættelsen 1953 konstateredes, at stolen oprindelig havde stået med en partiel staffering »kun med Guldlinier og en Kødfarve paa Ansigter«. Under to yngre lag (det yngste 1857) med hovedsagelig hvidt og gråt fremdroges en barokstaffering, der ved en (nu overmalet) indskrift i det mod væggen

E. M. 1937

Fig. 15. Brønshøj. Døbefont
(p. 1232).

vendende storfelt dateredes til 1743; den dominerende farve er grøn, omkring storfelterne er der rødt, mens reliefferne er hvidmalede; søjler og underbaldakin er rødbrunt marmorerede, bøjlerne, samt listerne på himmelens underside blå, og desuden er der en del guld. I himmelens frise læses med gyldne versaler: »2. Timoth. 4. Predicke ordet, holt ved i tide, i wtide straffe, skelde, formane met all langmodighed oc lerdøm«.

Stoleværk (sml. fig. 11). Til oplysning om det smukke, gedigne stoleværk, hvoraf kun gavle og døre er gamle, foreligger følgende meddelelser: 1729 købtes i Altona fyrretømmer til de nye stoles opbyggelse, og fyrredeller til dørene købtes i Åbenrå; 1730 fik Niels Christensen snedker (vistnok fra Skærbæk) og hans svend 147 mk. for stolenes opbyggelse samt kost i 27 uger⁹. 1759 rettedes stolene¹³, og 1855 fornyedes ryg og sæder⁵⁷. Kirken rummer nu ikke mindre end 36 gavle i nord og 39 i syd, alle med tilhørende døre; en tilsvarende gavl med to døre på pulpituret. De glatte gavle med trekløver-topstykke svarer til Roager og Spandet (p. 1178, 1190), men dørene i Brøns har foroven en gennembrudt fylding med en udsavet, tulipanagtig blomst. — Som østpanel i sydstolene tjener panel fra *†fontelukkelse* (p. 1232). Oprindeligt, fin staffering vel fra 1736, da maleren Dorschæus fra Åbenrå selv fjerde arbejdede i fem uger i kirken⁹. Bundfarven er blå, gavlenes topstykker røde med gult fladsnit og blå midtcirkel med forgyldt nummerering, malet perspektivfylding på plankerne, med rød-blå-hvid marmorering; dørene har gule profillister, den nedre fylding grå-hvid marmorering, den udsavede blomst i øvre hvidgrå med gul-brune blade.

†Herskabsstole og lukkede stole. Til Astrupgårds herligheder hørte en inde-lukket stol med vinduer; i alt fandtes der »i gamle dage« ni sådanne stole i kirken⁵⁸. 1742 førtes herredsfoged Bentzens »indluct stoel« til Klixbüll, men erstattedes af en anden⁹. Endnu 1801 noteres indtægt af denne stol¹³, ved norddøren, hvor den optog plads for tre kvindestandelser; herredsskriverens stol optog kun to mandsstole blandt de ringeste standeiser »fra den søndre kirkedør af«⁵⁹. Også på pulpituret var der lukkede stole⁶⁰. De lukkede stole er sikkert forsvundet ved oprydningen 1855—57⁹.

Den eneste bevarede, lukkede stol, nu bag alteret (tidligere i korets nordvest-hjørne), tjener som *præstestol*; den er af skabstype, fra o. 1700, med skydevinduer, forsiden med tre fag (det ene dør), kortenderne nu på to (oprindeligt vistnok tre). En smuk barokmarmorering med båndakantus, blomster og malede perspektivfyldinger, samtidig med stolestadernes staffering, fremdroges 1953. I frisen, kun delvis afdækket: »Kierken blev malet Ao 1736«.

Degnestolen, i koret, op ad triumfmuren i syd, er bygget sammen med opgangen til prædikestolen, delvis dannet af balusterværk (som på trappen til pulpituret); håndstangen mellem støttestolperne kan slås ud som offertavle. Formentlig ændret 1855—57.

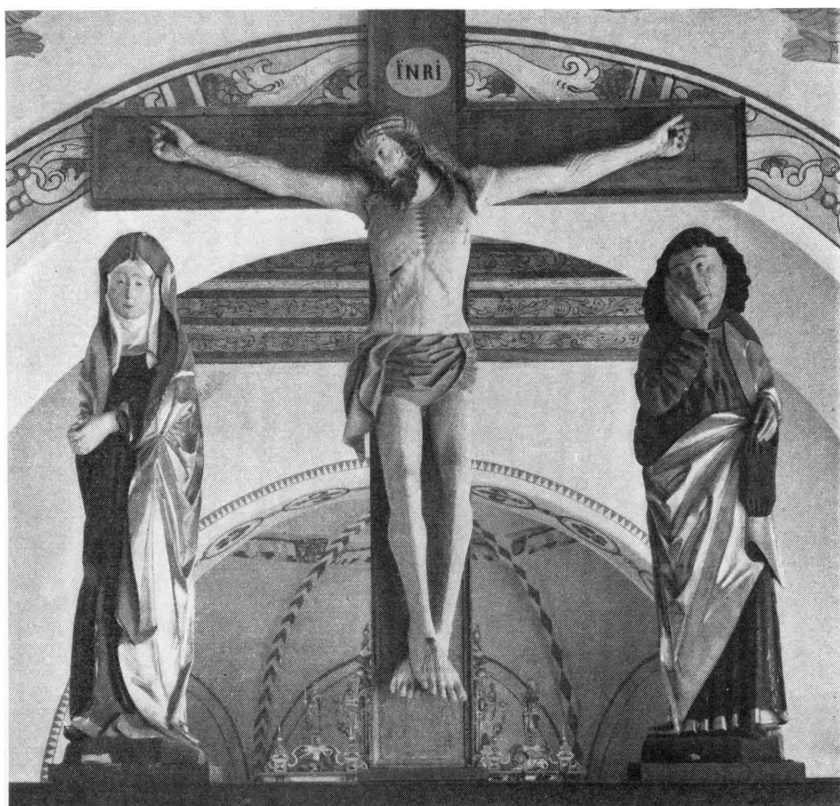

Fig. 16. Brøns. Korbuekrucifiksgruppe (p. 1232).

V. M. 1953

Kirkekister. 1) Middelalderlig, af eg, med hvælvet låg, 128 cm lang, 55 cm bred og ca. 50 cm høj, stærkt jernbundet med tværbånd og korte hjørne-vinkeljern; snoet hankering i to snoede stænger for hver ende. Indvendig skud- og drejerigel langs forside og ene kortside; hvælvede sømhoveder. På loftet, i dårlig stand. *2) Omtrent tilsvarende, 149 cm lang, 65 cm bred og 64 cm høj. Siden 1922 i Nationalmuseet (nr. D 10299).

†*Dørfløj.* På »den store Kirkedør« stod med jernsøm et årstal: 1549 eller 1649; sømmene i det andet ciffer var delvis borte (præsteindb. 1754).

Pulpitur i vest, 1698, da der noteres udgift til stole »på den nye loft⁹«, med senere, bred, smiget midtkarnap, flankeret af 2 × 6 fyldinger adskilt af rammestykker med kunstfærdigt udsavede fyldinger. Frise og postamentsfelt er gennemløbende. Foran storfyldingerne står apostelfigurene fra den katolske *†*altertavle; karnappens tre fyldinger er optaget af orgelpiber. På de enkle søjler er der skjolde (kun eet oprindeligt) med reliefskåret »Anno 1698«. Opgang 1857 fra tårnrummet. 1953 fremdroges de oprindelige, smukke farver: gule og grønne ranker på gulhvid bund, rødt, grønt og lidt guld på profilerne, røde og grønne bølgeranker i karnappens lodrette rammestykker. — Af de gamle stole er i syd

bevaret fire stigende bænke med tilhørende gavle og døre, fornemmere og rigere end gulvets, måske derfor stammende fra en lukket stol her (jfr. p. 1234). Nord for orglet står en stolegavl med dør; i gavlens topstykke fremdroges spejlmonogrammet P. G. H., sikkert henvisende til tingskriver (1727—45) Peder Gregersen på Holmegård (i sognet). Rygpanelet har gode renæssanceprofiler, måske fra et ældre *†pulpitur*.

†Pulpitur. Regnskaberne for 1581 noterer: »Eines nyes Bohn gelecht und in der Kercken vormahlen lathen«⁶¹.

Orgel, 1699⁹, værket ombygget og udvidet 1936—37⁶² af Marcussen og søn, Åbenrå, med to manualer og pedal, 14 stemmer, mekanisk. Det oprindelige orgel, hvis værk, udført af Herman Schaffehardt fra Hamborg⁶³, havde undergået store reparationer og fornyelser 1774 (Amdie Worm)⁵⁹, 1829²³ og 1906³⁸, var skænket af Peder Thomsen i Brøns Mølle og hustru (sml. mindetavle ndf.), og ved fundats af 25. maj 1725 (præsteindb. 1754) afsatte giveren en sum til vedligeholdelse. Orgelhuset, hvis midttårn rager op over loftshøjde og dækkes af en trækuppel, minder i façaden, med de etagedelte pibefyldinger inden for de spidse sidetårne, om Højer (p. 1042). De smalle vinger består af storakantus ligesom pibefelternes baldakiner. Staffering som pulpituret, bladene gyldne.

Pengeblok, 1600'rne, indfattet i jernplader, der holdes på plads af fem brede tværbånd; låget af jern, med siksakmønstrede hængselbånd, i hvis ene krampe en oprindelig cylinder-hængelås er bevaret. Sortmalet. I korbuen.

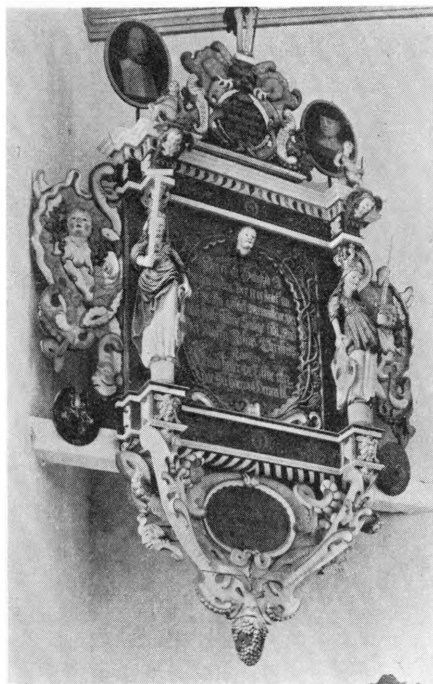
Klingpung, med drejet skaft, jerntap og skindforet klædespose med guldgaloner samt sølvklokke.

Mindetavle. 1699, for orglets oprettelse. Ifølge regnskaberne for år 1700⁹ ophængt »til en Kjendetegn for Sr. Peder Møllers Høflighed mod Kirken« og stafferet af Jens Melsen fra Ribe. Den nævner på latin⁶⁴ giverens og orgelbyggernes navne samt udtaler gode ønsker for dem. Den enkle trætavle flankeres af snoede søjler med toskanske kapitæler og har udsavede vinger, top- og hængestykke. I storfeltets hjørner er der store trekantbosser og inden for rammen brudte springlister, der gør skriftfeltet ottekantet. Gylden skrift på sort bund, i topstykket 1. Sam. 2, 30, i hængestykket: »Med Bevilling paa Kirkens bekostning opsatt«, med fraktur, mindeskriften kursiv. Hvide søjler, røde bosser, springlister guld og sølv; vingerne malet med ørnehoveder.

Lysekrone, 1736, med 2 × 7 S-formede arme, syv knoppede prydarmer, skaft med ægformet led og kronet af flakt ørn. Stor hængekugle med profilknop og graverede versaler: »Veræret af probsten udi Prøns(!) Herr Peter Æ G D [Ægidius Daler] 1736«. Snoet jenstang med smedjærnsblomst og kugler. De to andre kroner er fra 1928.

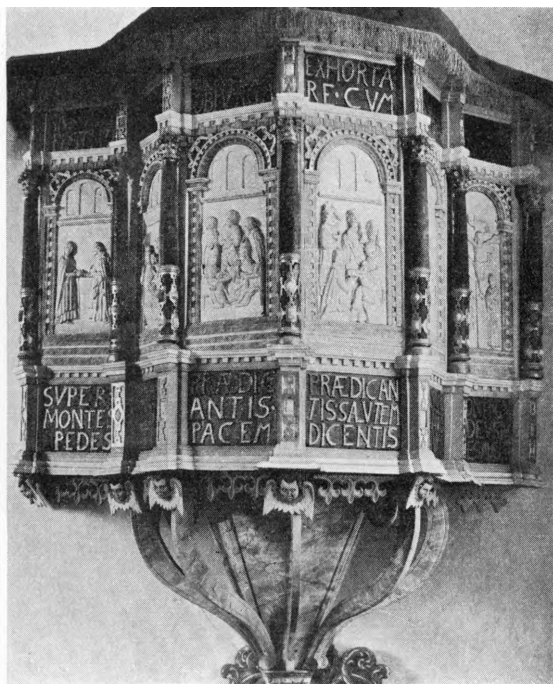
Kirkeskib, o. 1910, »Republic of Boston«, skænket 1929.

Ligvogn (fig. 19) fra sidste halvdel af 1800'rne.

Hude fot.

Fig. 17. Brøns. Epitaf 1668,
over Hans Outsens (p. 1238).

Hude fot

Fig. 18. Brøns. Prædikestol 1605
(p. 1233).

Sejerværk. Formentlig fra 1710, da regnskaberne¹³ noterer: betalt 574 mk. lybsk for et urværk; det fik skiver til alle fire sider, sorte og forgyldte, men hver skive havde, som nu, kun een viser (»timeklokken«). Tømreren rev det gamle urhus ned og byggede et nyt; den bærende bjælkekonstruktion er bevaret. Efter talrige reparationer, fornyelse af skiver og visere (1730'rne)⁹ omtaltes det 1846 som »et urværk af ingen værdi«²³. 1932⁶⁵ hovedistandsattes det, og det er ikke meget, der synes fornyet. Jernrammen har smukke volutbøjler. — Af ovenstående fremgår, at det nuværende urværk ikke er kirkens første; der er forhold i tårnet, der tyder på, at kirkens første ur var jævngammelt med tårnet, og at det muligvis kun havde skive mod byen (sml. p. 1222).

Klokker. 1) Gotisk, 1300'rne ell. 1400'rne, skriftløs, højde 100, tv. 88 cm (Uldall p. 134). 2—3) 1920. Genforeningsklokker, støbt i De Smith'ske jernstøberier, Ålborg⁶⁶. †*Klokker.* Før 1730⁹ havde kirken to stirmere (småklokker) i korspiret og to i tårnet; men dette år kom Joh. Hendrich Armowitz, nedtog de to stirmere, af hvilke den ene var gået i to stykker, og leverede en »middelmådig« klokke på ca. 300 pund. Foruden den bevarede skriftløse var der da en klokke med indskrift: »Anno 1594. Uth dem füre bin ick geflaten. M. Melcher Lucas klockengeter tho Husem hefft mi im namen Gades gegaten«. På klokken var der ifølge præsteindb. 1754 et relief, der forestillede enten korsfæstelsen eller opstandelsen. »Klokken fremstiller og, at Brøns Kirckes Patron den Tid,

den blev støbt, var S. Wilhadus og dens Archidiaconus i Ribe var M. Erasmus Hejtmann etc.« Den »middelmådige« klokke havde, ligeledes ifølge præsteindb., »inscription, at Sognepræst og Kirkeværge Hr. Peder Dahler i Brøns har ladet den støbe i Husum ved Johan Armowitz A. 1731«⁶⁷. 1854 mistede den største klokke (ca. 1300 kg.) sin lyd, efter at den i længere tid havde været revnet²³. 1889 omstøbtes den hos Ulrich i Apolda⁶⁸. Denne klokke og klokken fra 1731 fjernedes af tyskerne 1917.

Gammel *klokkestol* (fig. 4), af eg, en gotisk del, bestående af to »vægge« med tre krydsbåndsfag, antagelig 1681 udbygget med en jævnstor parallelvæg på to krydsbåndsfag. I det nye fag pynteligt indskåret: »HOB Anno 1681«.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) 1668. Hans Andersen Haffuerwad fordm kgl. maj.s ridefoged i Konstrup og Hueding herreder i 22 år, siden herredsfoged i Hueding herred i 22 år, d. 1651 i sin alders 71. år, og hustru, Mette Jespers Daater, d. 1658 i sit 70. år. Gift i 45 år (tre sønner, fem døtre). Sandsten, med rektangulært skriftfelt i storstykket, flankeret af Tro og Håb (værkstedets vanlige kvindetyper, jfr. ndf.) og smalle blad-vinger med svungne kvindeskikkelser. Tilsvarende topfelt og -vinger kronet af gavl med kugle. Hængestykkets felt er ovalt med bred ramme af samme form. Under dyderne og hængestykket er der konsoller med bladværk. Hvid frakturskrift på sort bund, i storfeltet mindeordene, i topfeltet »Salige er de døde« etc. Apoc. 14, i hængestykket: »De som troer« etc. Joh. 11, samt årstallet. På undergesimsen, under dyderne, malede våben, hans lodret delt, med to gyldne stjerner på sort (eller blå) bund i felt 1 og halv blomst i felt 2, hendes med en halv mod højre springende hjort. Fra samme (Ribe?)-værksted som flere epitafier i Ribe og Haderslev domkirker (se f.eks. Bonaventura Rehefeldts epitaf i DK. Haderslev amt p. 164 ff.). Nu på skibets syd-væg, tidligere på nordvæggen tildels dækkende kalkmalerierne.

2) 1668 (fig. 17). »Denne Taffle haffuer Hans Outsen oc sin kiere Hustru Dorte Jessdaater ladet opsette 1668«. Stort barokepitaf af eg. Storfeltet flankeres af dyde-karyatider, Tro og Retfærd, med kors og sværd samt skjold, i festlige dragter og med kroner som kapitæler. Topstykket kronet af den opstandne Kristus og flankeres af to frit anbragte ovaler med stiftermalerier. Ornamentikken er opløst og karakteristisk ved de brede dejagtige bølgerande. Broget staffing, hvor hvidt dog slår kraftigt igennem. Skriften er gylden fraktur på sort, i storstykket: »Actor 4. Der er icke salighed« etc., i topfeltet: »Rom 4. Christus døde« etc., i hængestykket mindeordene. Malerierne af de to afdøde er på træ, i trekvart profil, han i sort med stor, hvid nedfaldende krave, hun med gennemsigtig bærekraue over udringet, sort kjole og med lille, baretagtig

hat. På væggen under storvingerne er fastgjort to ovale plader med afdødes malede våben, hans svarende til Hans Andersens (nr. 1), halv okse som hjelmtegn og initialerne HOS, hendes lodret delt med to rosetter i første, een i andet felt; hjelmtegn: rose på stilk. Initialer: DID. Tidligere i skibets nordøsthjørne, nu på sydvæggen. Fra Middelfart-billedskæreren, Hans Nielsen Bangs værksted (sml. prædikestolen i Vilstrup, Haderslev amt p. 387⁷⁹).

Gravsten. 1) Romansk, af grovkornet, rødlig granit, 153 × 53—48 cm, 16 cm tyk, med stort reliefkors omtrent svarende til Hviding (p. 1149); i korsvinklerne indhugget lire liljeagtige figurer kronet af lille kors. I tårnrummet.

2) O. 1553. Kerstin Pers⁶⁹, »som boede ii Astrop anno 1553«. Som nr. 3. På kirkegården.

3) O. 1560. Peder Truelsen, »som boede ii Astrop anno 1560«. Brudstykke af grå kalksten, 60 × 87 cm. Op ad tårnets nordmur.

4) O. 1579. Niels Persen⁷⁰, »som boede ii Astrop anno 1579«. Lysgrå sandsten, 60 × 88 cm; tværskrift med fordybede versaler på stenens øvre halvdel. På kirkegården.

5) Slutningen af 1500'rne. Engebo[rg] Nils Kun, »som [boede i] Astrop anno ...«. Brudstykke, som nr. 2. På kirkegården⁷¹.

6) O. 1614 (?) [Gregers Christensen⁷², sognepræst i Brøns] i 56 år, d. 1614. Grå kalksten, 215 × 106 cm; tværskrift med slidte, fordybede versaler; midtpå indristede, båndophængte skjolde, hans helt udslidt, hendes med kors over ? G; fordybede rammelinier og hjørnecirkler med evangelisttegn. Fra samme værksted som nr. 7. Som træppesten fra skib til kor⁷³.

7) O. 1620 (?), genanvendt o. 1747 og o. 1781. 1620 døde »..... gervad som vaar herritsfoget i 19 aar hans alder 77 aar«. Grå kalksten, 179 × 89 cm, som nr. 6. I skjoldene monogrammer, hans med AHV, hendes med ? IS. Herunder sekundær tværskrift med reliefversaler for a) [Hans Skak Brøns, d. 1747], og b) Han[s] Federsen [Schak], kirkeværge, [f. i] Brøns [6. jan. 1738, d. på Havervadgaard 28. febr. 1781]⁷⁴. Fra samme værksted som nr. 6. Mod tårnets nordmur⁷⁵.

8) O. 1629. Karen Iapes i Brøns, d. 10. juli 1629, 39 år gl.; herunder manende vers. Rød kalkstensflise, 51 × 51 cm, med reliefversaler og naive englehoveder i hjørnecirkler. Forneden, brudt af kranie, fordybede versaler: »Det du est nu, var jeg i lifve« etc. I tårnrummet.

9) O. 1651 (?) F....ns, d. ?, og hustru ...te Mickelsdat[ter], d. [1]651 (?). Hvidgrå kalksten, 205 × 87 cm, med slidte reliefversaler. Foroven, i arkade, engel, der foran sig holder symmetrisk skjold, vandret delt af bølgelinier og herunder lodret delt; i felt 1 vistnok månesegl, i felt 2 og 3 en stjerne. I de øvre hjørner rosetter, hvorimellem englehoved, i de nedre evangelistcirkler, hvorimellem dødssymboler. Vest for tårnet.

10) O. 1658, med sekundær indskrift o. 1750. Hans Andersen Hafueruad, d. 1651 i sit 71. år, og hustru Mette Iespersdaater, d. 1658 i sit 70. år. Lysgrå kalksten, 176 × 106 cm; toliniet randskrift med fordybede versaler. Hjørnecirkler med evangelisttegn. I midten to båndophængte, symmetriske kartoucheskjolde, det ene med HA over udslidt mærke, det andet med MID over springende hjort med slange i munden; herunder religiøse versalindskrifter og nederst oval med dødssymboler. Sml. epitaf nr. 1. Over skjoldene sekundær versalindskrift for Karen Schakes af Brøns, d. 21. sept. 1750 i sit 86. år. Antagelig fra samme værksted som nr. 12. I tårnrummet⁷³.

11) O. 1697 (?) eller lidt yngre. Anders Knudtsen af Søndernis, d. 16. jan. 1697 74 år gl., og hustru ... Ber[tel]s datter, d. ? 76 år gl. Rød kalksten, 179 × 105 cm; toliniet randskrift med reliefversaler. Hjørnecirkler med evangelisttegn, forneden rektangel med dødssymboler. Øverst i midtfeltet en udslidt, sekundær (?) versalindskrift. Fra samme værksted som nr. 16 og 20. Mod tårnets sydmur.

12) O. 1699. Hans Outsens Brøns, d. 16., og hustru Dorte Ies daater, d. 1699 i sit 74. år. Gråbrun kalksten, 165 × 104 cm, med skrift og evangelistcirkler som nr. 10. I midtfeltet oval (slidt versalindskrift på randen) med opstandelsen, herunder englehoved mellem to skjolde, fra hvis hjelmlov der vokser blomsterranker op omkring ovalen; i hans skjold HO over træ, oksehoved som hjelmtegn, hendes med DID over samme træ, rose som hjelmtegn. Nederst kartouche med religiøs indskrift. Sml. epitaf nr. 2. Fra samme værksted som nr. 10. I tårnrummet.

13) 1600'rne. Slidt indskrift over Nil .. og An ... Ane Federsdatter, f. på S. Martins dag 1670 »hendes alder 8 dag«. Grå kalksten, 100 × 45 cm; tværskrift med reliefversaler, i hjørnerne englehoved; over skriftfeltet fordybet hjerte. Trinsten foran sakristidøren.

14) 1650—1700 (?) Mi ... og hustru Kies .. Rødlig kalksten, 146 × 102 cm, med næsten udslidte versaler i kartouchefelt. Hjørnecirkler med skrivende evangelister, mellem de øvre Kristus på korset, mellem de nedre religiøs indskrift. Vest for tårnet.

15) Begyndelsen af 1700'rne. Hvid kalksten, 178 × 111 cm, stærkt efterhugget og opbanet. Oval skriftfelt i bladramme; i hjørnerne siddende, læsende evangelister, hvorimellem deres tegn. Sekundær indskrift over Peter Jensen Obeling, d. 1892. Syd for skibet.

16) Begyndelsen af 1700'rne. Brun kalksten, 214 × 139 cm, indskriften udslidt. Hjørnecirkler med evangelisttegn; på den ene kortside indhugget bomærke (to krydser med den ene skråstreg fælles, højre skråstreg har foroven vinkelhage). Fra samme værksted som nr. 11 og 20. Trinsten til tårnet.

17) O. 1707(?). TN Winter og KID, Astrup, sikkert Truels Nielsen Win-

ter, d. 1700 (?), og Kirstine Jensdatter, d. 1707⁷⁵. Ottekantet, rødlig kalkstensflise, 73 × 73 cm, med fordybede versaler; foroven indhugget rankemønster. På kirkegården.

18) O. 1708, med sekundær indskrift. »Trende brødre, nu trende borgere udi himmelen«, Hans Andersen Outzen, d. 1701, Iesper Outzen, d. 1683, og Christian Outzen, d. 1708; alle tre levede i enlig stand, »den 1. 48, den 2. 29, den 3. 5.. [år]«. Gråhvid kalksten, 213 × 150 cm, med fordybet versalindskrift i stor, oval bladramme, der når ud til kanten; i hjørnerne bladslyng. Sekundær, fordybet versalindskrift for Peder Pedersen Ewaldt, fordam organist og degn i Brøns, f. ?, d. 1762 46 år gl., og hustru Herlich Margaretha [Ewal]dts; gift i 23 år, een datter Chatharihn[a] Fridericha, »som var 12 uger gammel ..« I tårnrummet⁷³.

19) O. 1733. Peder Thomsen, fordam møller i Brøns mølle, d. 12. aug. 1725 i sit 80. år, og hustru Magdalena Peders søn(!), d. 20. jan. 1733 i sit 7(8?) år. Grå kalksten, 209 × 144 cm; fordybede versaler i stort ovalfelt med laurbærblad-ramme. Øverst i feltet den opstandne Kristus, i oval, flankeret af blomster og drueklaser. I hjørnerne storakantus, foroven og forneden fladovaler med religiøse indskrifter (sml. orgel p. 1236). I tårnrummet⁷³.

20) O. 1735 med sekundær indskrift. »Palm søndag 6. april^{is} 1721 blev Anders Lavritzen sandemand i Brøns begravet i hans alders 74 år minder 4 uger«. 6. jan. 1735 begravedes »Anna Anders koen«, 83. år, 1 md. og 3 uger gl. Rødlig kalksten, 176 × 119 cm, med treliniet relief-versalindskrift ved de tre sider, toliniet foroven. Hjørnecirkler med evangelisttegn; nederst i midtfeltet spejlmogram, A L. Sekundær indskrift i fortsættelse af den oprindelige, med reliefversaler, navnet med skriveskrift: Christen Anders[en], f. 1736, d. 1805 i Brøns. Fra samme værksted som nr. 11 og 16. Mod tårnets nordmur.

21) O. 1746. »Her hos og under ligger støven af 3 præstemænd og deris hustru«: A) Ægidius Laugesen Wedel, f. 1635, præst til denne kirke 1663⁷⁶, d. 1. nov. 1686, B) Jens Lauridsen Guldager, f. 1647, præst 1687, d. 2. febr. 1691, og C) Peder Ægidiisen Dahler, f. 1665, præst 1691, d. 10. marts 1746, samt D) Margreth Christine Reimers, f. 1648, »copuleret med« A) 19. sept. 1670, med B) 3. maj 1688, og med C) 25. nov. 1691; 11 børns moder og børnebørns olde-moder, d. 10. nov. 1729. Grå kalksten, 188 × 135 cm, tværskrift med fordybede versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver. Skriftfeltet flankeres af en smal bort med bladværk og blomster, i hjørnerne kvartcirkelslag med blomster. Lå før 1855 midt i koret²³, nu i tårnrummet⁷³.

22) O. 1746. Peder Ewald, fordam organist, degn og skoleholder til denne menighed, f. 1677, d. 1729, og hustru Karen Fedders daater Beier af Astrop, f. 1678, d. 174[6], i 23 års ægteskab [fire] sønner og tre døtre, af hvilke den førstefødte hviler her, d. 1722, 1? år gl. Grå kalksten, 134,5 × 84 cm; tværskrift

med fordybede versaler⁷⁷; i hjørnerne englehoved. Rammelinie. 1 tårnrummet⁷³, hvor også sønnen ifølge regnskaberne¹³ begravedes 1722.

23) O. 1803(?). Gårdmand Jes Andersen i Havervad, f. 31. okt. 1762, d. 16. aug. 1803. Oval, grå sandsten med profileret kant, 91 × 56,5 cm; kursivskrift. Vest for tårnet.

24) O. 1811 (?). Sandemand Jep Bertelsen, f. 3. (el. 5.) aug. 1775 (el. 3), d. 2. jan. 1811. Som nr. 23.

25—26) O. 1832. Anke (?) Marie Truelsdatter, f. 28. aug. 1773, d. 11. maj 1832. Som nr. 23. — Til denne gruppe (nr. 23—26) hører også en sten over ... Jessen, d. 1852, og Carl Jessen, d. 1855.

27) O. 1835. Anna Marie Hans kone, f. i Søndernes 9. febr. 1754, d. i Havervad 13. jan. 1835. Rød, oval kalksten, 59 × 55,5 cm, med fordybet skriveskrift og foroven strålesol; profileret kant. Syd for skibet.

28) O. 1836. Anna Hansen, f. i Havervad 24. febr. 1785, d. 22. april 1836. Som nr. 26, forneden lysestage bag korslagte grene.

29—30) O. 1841. Gårdmand Hans Andersen, f. i Haverwad 8. okt. 1751, d. smst. 10. april 1841. Som nr. 26. — Til samme gravsted hører også en sten over Niels Andersen Hansen, d. 1854.

31) O. 1849. Otto Dietrich Krichauff, forhen tingskriver i Hvidding og Nørrangstrup herreder i næsten 20 år, f. i Tønder 21. sept. 1779, gift med Cecilie Dorthea Marquardsen 1813. »Under den slesv. holst. Opstand forblev han sin Konge og sin Pligt troe, hvorfor han maatte flygte til Riibe, hvor han døde« 4. febr. 1849, savnet af enken. Grå sandsten, 187 × 107 cm, med fordybet skriveskrift inden for bladoval; i de øvre hjørner palmebærende engle, der holder en krone over ovalen, nederst vinranker omgivende et rektangulært skriftfelt. Op ad tårnets sydmur.

32) O. 1861. Cecillia Dorthea Krichauff, f. Marquardsen, f. i Broager 10. juni 1788, d. i Brøns 17. febr. 1861. Som nr. 31.

†*Gravsten*. O. 1596. Sandemand Niels Willadsen i Brøns, d. 29. jan. 1596, 67 år gl.; berømmende indskrift på latin forfattet af sønnen mag. Willads Nielsen, rektor i Viborg. På kirkegården⁷⁸.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. *Åbenrå. Tørninglen provstearkiv*: Sager ang. de enkelte sogne. Brøns 1865—1908.— *Brøns præstearkiv*: Ba 1—3 1765—1917. Libri datici. — Bb 1—2 1522—1817. Gamle embedsskrivelser m.v. Bb 4 1800—1917. Indgæede skrivelser. — Bb 7 1867—1918. Korrespondancesager. — Bd 2. Sager til aktfortegnelsen II, 9. 1895—1914. Betr. kirchliche Bausachen. Ca 1 1609—1869. Regnskabsbog. — Ca 3 1854—81. Regnskab over kirkens udgifter. — Ca 4 1882—1900. Regnskab over kirkens indtægter og udgifter.

H 1. Chronik der Gemeinde Brøns. Se i øvrigt arkivalier for Tørninglen provsti i almindelighed. Præsteindberetninger til O. Worm 1638 (O. Nielsen, i Danske Saml. 2.

rk. IV, 120) og til Thurah 1754. — Kirkeklokkecirculære af 1918, med indlagt tilbud 1889 fra C. F. Ulrich, klokkestøber i Apolda (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910, P. Nørhund 1922 (kiste, søjle til montransskab, madonna), Eigil Rothe 1923 (kalkmalerier), Egmont Lind 1929 og 1931 (kalkmalerier, 1931 genrestauring), P. Kr. Andersen 1940 (altertavle), 1947 (altertavlen istandsat, alterbord og montransskab; prøveafdækninger), 1954 (generel istandsættelse) og Chr. Axel Jensen 1947 (montransskab). — Sognepræst A. Malling, brev af 28. nov. 1940 (gravsten). — Undersøgelse og beskrivelse af Elna Møller, Erik Moltke, Mogens Bencard, Erik Hansen og Vibeke Michelsen 1953 og 1954.

Tegninger og opmålinger af Heinrich Hansen 1858, V. Koch 1887 (efter Heinrich Hansen) og H. Storck (NM) og V. Ahlmann (Kunstakademiets samling af Arkitekturtegninger).

J. Helms: Tufstenskirkerne i Omegnen af Ribe, i Ny Kirkehist. Saml. I, 1857-59, p. 616 ff. Samme: Danske Tufstens-Kirker I, 1894, p. 82 ff. — Haupt I, 399 ff. — Carsten Petersen, i SJyAarb. 1939, p. 207—14. — A. Malling, i Den nordslesvigske Kirke, red. af H. Hejselbjerg Paulsen I, 1945, p. 205 ff. — Samme, i Kirkeblad for Brøns Sogn 6. jan. 1946—5. febr. 1950.

¹ Danske Allas VII, 189. ² Udg. af Sv. Aakjær 1926 43. — Under stridighederne med de sønderjyske hertuger tik kongen 1285 tildømt sognet (Diplomatarium danicum 2. rk. III, nr. 139 og 170). ³ Det kan også nævnes, at ved den store, frivillige landeskat 1524 sattes Brøns kirke til 60 mrk., mens f.eks. Hviding og Skærbæk kun gav 32 mrk. og de mindste kirker 6 mrk. (Carsten Petersen p. 208). ⁴ Acta pontificum danica nr. 882. ⁵ Acta pont. nr. 4094, jfr. Repertoriet 2. rk. nr. 10787. ⁶ Kr. Erslev og W. Møllerup: Frederik den Forstes danske Registranter, 1879, p. 335, jfr. Ny Kirkehist. Saml. III, 840 f. ⁷ LA. Viborg. Ribe bispearkiv: caps 63, pk. 83. Fortegnelse over sysler, herreder etc. 1668. — Det kan i denne sammenhæng anføres, at bispem 1696 tillod kgl. ridefoged i Hviding og Nr.-Rangstrup herreder Ditlev Outzen at oplægge korn på kirkens loft, da han havde skænket herredernes fattige kirker 30 rdl. (notits af Carsten Petersen, LA. Åbenrå, Carsten Petersens privatarkiv). — Endvidere kan omtales, at 10 mænd fra Brøns 1628 på sognets vegne kaldte en præst, hvorefter ærkedegnen anmodedes om at konfirmere valget. (Joh. Hvidtfeldt, i SJyAarb. 1941, p. 73). ⁸ En tavle bag alteret giver følgende oplysninger: 1851 blev 5 nye vinduer indsat på søndre side af kirken. 1852 blev kirkegården planeret, 1854 blev begge udbygninger nedbrudt, nemlig sakristiet og våbenhuset. Indgangen i den vestre ende, en ny mur opført mellem højkirken og forhallen, bælgem flyttet og materialhuset opført og den søndre side af diget opført og stenene kløvet dertil. 1855 blev de andre 3 sider af diget færdige af slagne sten. Muren mellem alteret og kupelen borttaget, en ny bue der opført, og kirken fik 4 nye vinduer på den nordre side. Et nyt knæfald, nye stole og gulv hele kirken igennem. 1856 loftet gipset i lavkirken. 1857 loftet gipset i højkirken, hele kirken med altret malet og kirkegården beplantet med træer. ⁹ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: arkidiakonats kirkergsk. for Tørninglen 1689—1863. ¹⁰ Den østre nævnt 1643, den søndre 1645 (LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: rgsk. 1591—1654), den vestre og nordre 1737 (jfr. note 9). ¹¹ Indgangene og degneboligen er vist på en plan, bilag til LA. Viborg. Ribe bispearkiv: bispesager. Indkomne breve fra Ribe amts søndre provsti 1813—18. ¹² 1763 erklærede kirken sig villig til at afstå lidt af kirkegårdens nordøsthjørne til Brøns skole (LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: bispesager. Indkomne breve fra Tørninglen 1829—64). ¹³ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: 1609—1869. Regnskabsbog. ¹⁴ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: 1522—1817. Gamle embedsskrivelser. ¹⁵ Ifølge præsteindb. 1754 er hele den lave kirke (koret) »trindt omkring bygget af blot Cement Steen« (tuf). ¹⁶ I Brøns kirkeblad 5. maj 1946 antages det, at den øvre del af skibets nordmur og vestgavl er stærkt ombygget i tegl; dette gælder dog ikke gavlen (hvis øvre del er fjernet ved tårnets opførelse) og muligvis heller ikke nord-

muren, hvis rige anvendelse af munkesten på dette sted meget vel kan være oprindelig.¹⁷ Den nuværende, 140 cm høje bisokkel er en tilføjelse fra forrige århundrede.¹⁸ Sml. DK. Maribo, p. 18, fig. 7.¹⁹ Dette forhold skyldes muligvis, at man ved lisenernes anlæggelse havde planer om at afslutte skibets mure med rundbuefriser ligesom på koret, en plan, som må være opgivet, da man endelig nåede så vidt.²⁰ Den mulighed, at der ligesom i Spandet (p. 1184) har været en forskellig liséninddeling i syd og nord, kan dog ikke afvises.²¹ Helms har besøgt kirken før og efter restaureringen 1855 f. og giver en udmærket beskrivelse af, hvad der skete (Tufstenskirkene p. 616 ff og 646 ff. samt Danske Tufstens-Kirker p. 82 ff.).²² Til portalen blev der kun bestilt fire søjler, fem sokkelsten og et dørtin (jfr. note 9).²³ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: bispesager. Indkomne breve fra Tørringen provsti 1829—64. (Notat 1847).²⁴ Sml. rgsk. (jfr. note 9 og LA. Viborg. Ribe bispearkiv: bispesager. Indkomne breve fra Ribe amts sdr. provsti 1813—18).

²⁵ Den romanske sokkel er brudt væk på de dele af murene, som sakristiet har dækket.

²⁶ 1644 »Schreudtzen« og 1652 (LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: rgsk. 1591—1654), begge gange i forbindelse med indsætning af vinduer.²⁷ Materialerne anvendtes til et materialhus på kirkegårdens nordside (jfr. note 9).²⁸ 1712 var de 1708 bevilgede penge endnu i behold (note 13).²⁹ Sml. Elna Møller: Romanske tagkonstruktioner, i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1953, p. 136 ff. og Erik Moltke: Tømrerruner, smst. p. 151 ff.³⁰ Sml. under note 7.³¹ Formodentlig hjørnets ommuring (sml. note 23).³² Da tårnets vindfløj repareredes efter en stormskade 1755, fik blytækkeren ved »fløjens« opsættelse »den sædvanlige kande vin« (10 sk.); en af folkene brækkede benet, og en anden faldt ned »og slog sig elendig« (jfr. note 9 og 13).³³ Vinduet bærer desuden indskriften: Minde om Lydik Jacobsen, Brøns Mølle, opsat 1931 af hans Hustru Nicoline født Ellung. Sml. SJyMaanedsskrift VIII, 1931—32, p. 17.³⁴ Ifølge Carsten Petersen p. 210 »Bieldt hoger« for kirkerne i Haderslev provsti.³⁵ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: 1867—1918. Korrespondancesager.³⁶ August Wilckens oplyser i den på latin affattede indskrifttavle (gengivet i oversættelse nedenfor), der brutalt er indføjet i kanten af »himmelborgen«, at malerierne blev afdækket 1903, men denne oplysning kan ikke være rigtig, eftersom de allerede er omtalt i et brev fra Haupt dat. 21/1—1902 (Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein), og det er muligt, at S. A. Claudi-Hansen har ret i, at det skete 1900 (indberetn.). Den nævnte tavle lyder i oversættelse: Disse billeder er afdækket 1903 og 1907 restitueret af Aug. Wilckens så vidt det lod sig gøre, farverne er ikke ændret. Figurene, der er renoveret i den gamle tilstand, er betegnet med et kors (†). I apsiden er den ældste farvetegning restitueret, til hvilken korbuen er passende malet af nyt; randen af dette maleri er bestemt af de tidligere vinduers karme. På triumfvæggen er i tilknytning til korsfæstelsesgruppen malet nye tegn (dvs. englene).³⁷ Brev fra Haupt 21. jan. 1902 i Landesamt etc.³⁸ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: sager til aktfortegnelsen 1895—1914.³⁹ I en kalkmalet, latinsk indskrift på triumfmurens nordre del giver Wilckens følgende kommentarer til restaureringen (sml. note 8): Gipsloftet, der var påsat 1857, er fjernet, og bjælernes farve fra ca. 1700 er på ny restitueret. Korbuen er malet af nyt. Christophorus' malede tavle er i hovedsagen ny; de øvre dele af hovederne og staven fandtes. IS. Georgs maleri er dragen i hovedsagen fornyet. Af Herrens passionsmalerier var V, VI, VII, VIII, IX bedst bevarede, III, IV, X, XII i hovedsagen renoveret, I, II, X, XIII tilføjet af nyt. Wilckens opregner scenen nr. X i begge de to sidste grupper, men i den sidste skulde der antagelig have stået XI i stedet, thi denne scene er af Lind fastslået som nymalet (indberetn. 1931).⁴⁰ G. Garde, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1955, p. 125.⁴¹ Den store skrifttavle under nonnerne indeholder på latin Wilckens restauretingsberetning, sml. note 39.⁴² Brøns kirkeblad I. aug. 1948.⁴³ Jfr. Danske Atlas VII, 189.⁴⁴ Hans Radoor var præst 1814—36.⁴⁵ LA. Åbenrå. Carsten Petersens privatarkiv, med henvisning til kopibog 47^v—48.⁴⁶ Helms så den 1854 på korbuebjælken (note 21).⁴⁷ Paulus er mærket med *a*, Judas med *b*, Johannes med *d*, Andreas med *e*, Jakob den ældre med *h*, Matthias med *l*, mens »Matthæus« er den sidste i rækken,

med *m.* De øvrige kan ikke identificeres, selv om der er en vis sandsynlighed for, at den med *g* mærkede apostel er Peder, der tredie skægløse (mærket *i*) Filip, mens den *c*-mærkede, som den mest Kristus-lignende, kan være Jakob den yngre.⁴⁸ P. Nørlund, i Danmarks Billedhuggerkunst, red. af V. Thorlacius-Ussing, 1950, p. 71 f.⁴⁹ Gotische Kunst im Herzogtum Schleswig. Jubiläumsausstellung des städtischen Museums Flensburg 1953, nr. 33 c.⁵⁰ R. Haupt: Jahresbericht 1901—02, nr. 7002.⁵¹ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: rgsk. 1591—1654.⁵² 1854 havde Helms set skabet i hel stand stående på hovedet bag alteret (note 21).⁵³ Nr. D 10300.⁵⁴ E. Sauermann: Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein, 1904, p. 53, Mackeprang: Døbefonte p. 288. Tegning 1858 af Heinrich Hansen (NM) og af V. Ahlmann (Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger).⁵⁵ R. Haupt: Jahresbericht 1908—09, p. 3; sml. note 38.⁵⁶ Ifølge restaurator er stolen ret amatørmæssigt samlet; gesimspladen var slået på med søm, ellers var der kun anvendt lim og dyvler. Nogle af storfelterne havde særlig bagklædning, andre ikke.⁵⁷ Jfr. note 8; sml. rgsk. 1852 (note 9) ifølge hvilke bispemøblerne approberer forslag om stolenes fornyelse i hele »højkirken«, undtagen gavle og døre.⁵⁸ F. C. Sommer: Slægten Astrup, 1905, p. 16, jfr. bilag p. 27.⁵⁹ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: 1522—1817. Gl. embedsskrivelser (under 1730).⁶⁰ 1740 omtales ridefoged Muusmanns stol på loftet (note 13). Carsten Petersen anfører også (p. 211), at »H. Skak paa Havervadgaard« havde sin stol på loftet.⁶¹ LA. Viborg. Ribe bispearkiv: 1582—84. Kercken Register.⁶² En testamentarisk gave 1936 fra Hans Andersen Obling sikrede det nye værk.⁶³ Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, 1949, p. 112.⁶⁴ Oversættelse i Brøns kirkeblad febr. 1949.⁶⁵ Brøns kirkeblad 4. sept. og 2. okt. 1949.⁶⁶ Udsmykning ved arkitekt Carl Skovgaard jun. og dekorationsmaler Margrethe Dreyer (De sønderjydske Kirkeklokker, 1925, p. 11.⁶⁷ Jfr. Abildgaards dagbog p. 106.⁶⁸ LA. Åbenrå. Brøns præstearkiv: 1882—1900, rgsk.⁶⁹ Antagelig gift med nr. 3. Sml. P. O. Andersen, i SJy. Maanedsskrift, 1948, p. 166 ff.⁷⁰ Gift med nr. 5, sml. P. O. Andersen samt C. F. Sommer: Slægten Astrup, 1905, p. 31 ff.⁷¹ Gravstenene nr. 2—5, sikkert fra samme gravsted, var tidligere anbragt i det nordlige glacis ved Brøns sluse (A. Malling, brev af 28. okt. 1940, j. nr. 367/40 (NM); sml. P. O. Andersen).⁷² Arends I, 130.⁷³ Fjernet i forbindelse med kirkens reparation 1855 (note 23); sml. annonce i Ribe Stifts-Tidende 2.—5. dec. 1854, nr. 188—190.⁷⁴ Suppleret fra rgsk. (note 23).⁷⁵ F. C. Sommer: Slægten Astrup, 1905, p. 46.⁷⁶ Kapellan 1663, præst 1666 (Arends II, 354).⁷⁷ Indskriften suppleret efter kirkebogen.⁷⁸ P. Terpager: Appendix Inscriptionum Ripensium, 1714, p. 65; sml. H. Fr. Rørdam, i Kirkehist. Saml. 3. rk. IV, 481 f.⁷⁹ Værkstedsbestemmelsen skyldes Mogens Bencard.

V. M. 1953

Fig. 19. Brøns. Ligvogn og -skamler
(p. 1236).